

УДК 377.3 (043.3)

І.І. Ткачук, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ УСПІХУ ОСОБИСТОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано наукові погляди на проблему спрямованості особистості на досягнення успіху в діяльності. Розглянуто філософський, соціологічний, психологічний і педагогічний аспекти даної проблеми.

Ключові слова: *спрямованість особистості на досягнення успіху в діяльності, мотивація досягнення, діяльність досягнення.*

Сучасна соціально-економічна ситуація в нашій країні та світова фінансова криза значно підвищили вимоги до професіонала на ринку праці. Численні соціологічні опитування роботодавців щодо їхніх вимог до якостей майбутніх співробітників свідчать про те, що підприємства та організації сьогодні відчують потребу в молодих фахівцях, які б були б здатні не лише відповідати вимогам професійного середовища, а й спрямовані на досягнення високих стандартів у своїй професійній діяльності, на постійний професійний розвиток, тобто – на професійний успіх. Тому й не випадково, що проблема успіху особистості у професійній діяльності останнім часом все частіше стає предметом дослідження педагогів і психологів.

Зважаючи на актуальність та соціальну значущість проблеми, *метою статті є* аналіз наукових поглядів на проблему спрямованості особистості на досягнення успіху в діяльності.

До проблеми успішної людини, досягнення нею особистісних і суспільно значущих результатів вже не одне десятиріччя звертаються філософи, соціологи, психологи і педагоги. Витоки згаданої проблеми беруть початок з праць філософів (Ж. Кальвін Сенека, Секст Емпірик, Марк Аврелій та ін.), які торкалися цієї проблеми під час філософського трактування взаємозв'язку та взаємозалежності цінностей суспільства й особистості. В цій нерозривній системі, доходять до висновку вчені, людина ставить цілі, долає перешкоди на шляху їх досягнення, а результати сприймаються нею як успіх або ж невдача. Відзначимо, незважаючи на те, що успіх людини розглядався філософами через призму таких понять як сенс

життя, цінності, активність, воля, діяльність, та ін., все ж його зміст суттєво відрізнявся в окремих теоріях і концепціях.

Проведений нами теоретичний аналіз проблеми дає змогу розподілити філософські вчення на три групи, які суттєво відрізняються одна від одної, залежно від розуміння соціальної та особистісної значущості успіху людини в діяльності, зовнішніми та внутрішніми атрибутам успішної особистості, презентацію в суспільстві та репрезентацією в свідомості досягнутих результатів. Яскравим представником першої групи філософів, які розкривають успіх через багатство, матеріальні блага, визнання та славу людини, є засновник протестантизму Жан Кальвін, на думку якого, чим заможніша людина, тим вона ближче до Бога [1].

Окрему групу складають вчені (Сенека, Секст Емпірик, Марк Аврелій), які пов'язують успіх з моральними чеснотами і дотриманням етичних норм. Так, зокрема, вони вважали, що аморальна людина не може бути шанованою і не повинна займати високі посади. Інші філософи наголошували на протиріччі між принципами успіху й моральності, одночасно додержуватись яких досить складно. Релігійні школи також розглядають згадану проблему. Переважна більшість з них спрямовують увагу на успішному служінні Богу.

Інші підходи до проблеми досягнення успіху людини в діяльності з позицій розвитку суспільства та її місця в ньому висловлюються у соціологічних концепціях. На відміну від філософів, які розглядають феномен успіху з точки зору найбільш загальних філософських категорій, специфіка соціологічних досліджень полягає в тому, що в них вчені намагаються пояснити взаємозв'язок уявлень суспільства, окремої соціальної групи і конкретної людини про цілі та стратегії досягнення успіху .

Відповідь на запитання про те, ефективність якої дії соціум розглядає як успіх, можна знайти в роботах німецького соціолога М. Вебера. У його теорії про соціальні дії про успіх згадується тоді, коли діючий пов'язує з ним суб'єктивний смисл, і коли дія співвідноситься з діями інших людей та орієнтується на них. Відповідно до цього, на його думку, оцінювати як успішне чи не успішне суспільство буде тільки таку дію, яка відповідає двом вимогам: діючий пов'язує з нею суб'єктивний сенс; дія співвідноситься з діями інших людей та орієнтується на них [1].

До позиції М. Вебера близька теорія культури досягнення О.Согомонова. Успіхом автор вважає досягнення цілей не всіх

соціальних дій, а тільки тих, які відповідають ідеалам соціальних досягнень конкретного суспільства. Успіх, за визначенням вченого, є сукупний конструкт ідеології досягнення й набору стратегій і тактик досягнень [6].

Суттєвим доповненням до розуміння взаємозв'язку суспільного і особистого в діяльності досягнення є положення, сформульовані в концепції (Д.Фрідман і М.Хетчер) успіху як раціонального вибору. Предметом вивчення у даній концепції є цілі, відповідно до яких вибудовується соціальні дії. В ході дослідження автори прийшли до висновку, що цілі соціальної дії визначаються з одного боку, ієрархією пріоритетів субекта (індивідуальні цінності), а з іншого – соціальними інститутами, приписами [3, с. 318].

В психології механізми, детермінанти та зовнішні прояви успіху людини в діяльності вивчалися як в якості спеціального предмету дослідження, так і через призму інших концепцій у різних психологічних школах. Розглянемо феномен успіху людини у діяльності з позиції трьох основних теорій особистості в психології: психоаналізу, біхевіоризму та гуманістичної психології.

У психоаналізі З.Фрейда успіх людини в діяльності, як власне і вся поведінка людини пояснюється через неусвідомлювані психічні процеси. Джерелом розвитку особистості, згідно з його теорією, вважається напруження. Одним з двох основних методів зняття напруження, отже і механізмів розвитку, є механізм ідентифікації, тобто прийняття деяких рис іншої людини і перетворення їх у частину власної особистості. В якості моделей для ідентифікації вибираються найбільш успішні люди [8].

На відміну від З.Фрейда, який визначав детермінантами людської поведінки несвідоме і сексуальність, інший представник психоаналітичного напрямку, А.Адлер уважав, що рушійною силою розвитку особистості є соціальний інтерес, який він визначав як прагнення до співпраці з іншими людьми для досягнення спільних цілей. Іншою мотивуючою силою людської поведінки, відповідно до теорії цього вченого, є почуття неповноцінності, яке формується в дитинстві під впливом несприятливих факторів. Це переживання почуття неповноцінності породжує прагнення людини до створення свого унікального стилю життя, в рамках якого вона прагне досягнути фіктивних фінальних цілей, орієнтованих на перевагу або

досконалість. Прагнення до переваги спрямовує людину на все більш високі рівні розвитку, до досконалості, до досягнення успіху [8].

Відповідно до теорії біхевіаризму у людини є набір вроджених схем поведінки, які можуть бути доповнені в процесі навчання виробленими складними навичками, що постійно психологічно підкріплюються і контролюються соціальними нормами. З різних теорій, близьких до біхевіоризму, найбільший інтерес з позиції досліджуваної нами проблеми, є соціально-когнітивна теорія особистості А.Бандури. Згідно з цією концепцією поведінка людини формується в процесі спостереження за поведінкою інших або на підставі прикладу. Таким чином особистість навчається імітувати успішну поведінку та моделювати себе за обраним еталоном. Термін “самоефективність особистості”, який часто використовується в сучасних дослідженнях проблеми успіху людини в діяльності, був запропонований саме А.Бандурою.

Представники гуманістичного напрямку в психології розглядають людину як активного творця власного життя, що володіє свободою вибирати і розвивати стиль життя. На їхню думку, сама сутність людини постійно рухає її у напрямку особистого зростання, творчості та самоактуалізації. Відомим представником цього напрямку є Абрахам Маслоу, який розкрив сутність поняття “самоактуалізація” як бажання людини стати тим, ким вона може стати, досягнути вершини своїх можливостей. Таке активне прагнення людини до розкриття своїх здібностей є найвищою потребою людини. Людина, яка досягає цього вищого рівня, домагається повного застосування своїх талантів, здібностей і можливостей своєї особистості [8].

Представники прагматичної бізнес-психології (Ф. Девіса, Д. Карнегі, С. Н. Паркінсона, Р. Фішера й У. Юри, Н. Хілла і ін.), які наголошують на діловому спілкуванні, розглядають успіх як здатність людини досягати особистих зовнішніх цілей. Успішна особистість, з цієї точки зору, це напориста, активна, діяльна людина, що досягла вершин матеріального процвітання, кар'єри, слави й тому в змозі споживати різноманітні життєві задоволення. Ці дослідження так чи інакше зводяться до розробки універсального алгоритму досягнення успіху. До цього підходу примикає розуміння успіху, прийняте в деяких новітніх системах психології й, насамперед, у нейролінгвістичному програмуванні

(НЛП). Його представники пов'язують успішність людини з володінням нею найрізноманітнішими психотехнологіями майстерного спілкування, постановки цілей, впливу на самого себе й свій власний стан за допомогою роботи з образами, уміння задавати собі запитання тощо.

Отже, проведений нами теоретичний аналіз проблеми спрямованості особистості на досягнення успіху в діяльності дає змогу виділити три основні напрями. Представники першого напрямку (З.Фрейд, А.Адлер, А.Маслоу, К.Роджарс) досліджують генетично задані, потенційні та нерозкриті джерела активності. Вони стверджують, що саме ці джерела активності (природжене прагнення до самоактуалізації, статеве напруження) детермінують досягнення цілі. Представники другого напрямку (Ф.Девіс, Д.Карнегі, С.Паркінсон, Р.Фішер, Н.Хілл, Р.Бендлер, Дж.Гріндер та ін.) зосереджуються на способах досягнення заданих у суспільстві стандартів успішної людини, вони применшують значущість суб'єктивних факторів, тому розроблені ними технології спрямовуються на формування психологічних якостей або моделей поведінки успішної людини. Третій напрям вивчення проблеми спрямованості особистості на досягнення успіху в діяльності в психології (К.Левін, Х.Хекхаузен та ін.) поєднує перші два підходи. Його представники враховують одночасно особистісні та соціальні детермінанти успішної діяльності. До цього напрямку, на нашу думку, належать дослідження діяльності досягнення успіху, проведені в рамках теоретико-особистісної розробки проблем мотивації. Фундаментом, на якому будують ці концепції, є запропонована К.Левіном ідея про те, що в цілому поведінка людини здійснюється під впливом двох основних змінних – особистості та оточення (соціуму).

Ключовою фігурою в дослідженнях мотивації в рамках теорії особистості вважається Генрі Мюррей, саме він був ініціатором досліджень мотивації досягнення. Вчений включив мотив досягнення до переліку потреб під назвою "потреби досягнення". Він описував цю потребу наступним чином: "Справлятися з чимось важким. Справлятися з фізичними об'єктами, людьми чи ідеями, маніпулювати ними або організувати їх. Робити це настільки швидко та незалежно, наскільки це можливо. Долати перешкоди і досягати високого рівня. Перевершувати самого себе. Змагатися з іншими та перевершувати їх. Збільшувати свою самоповагу завдяки успішному застосуванню своїх здібностей".

Перша методика вимірювання мотивації досягнення, розроблена дослідницькою групою Девіда С.Мак-Клелланда. Мотивацію досягнення дослідник визначав як "співвідношення з критерієм якості діяльності". Згодом, уточнюючи це визначення, Х. Хекхаузен зазначив, що діяльність досягнення передбачає як прийняття на себе зобов'язання відповідати стандартам якості виконання діяльності та її результатів, так і самооцінювання після здійснення діяльності з багатьма наслідками, що з цього випливають. Таким чином вчений виділив дві складові діяльності досягнення: досягнення стандартів якості виконання та самооцінювання.

До перших досліджень мотивації досягнення належить і модель ризикового вибору, сформульована Дж.Аткінсоном. Його дослідження склали основу для подальшої розробки проблем мотивації досягнення успіху, яка, за визначенням вченого, є складним утворенням двох мотиваційних тенденцій: прагнення до успіху й прагнення до уникнення невдач. Мотиваційні тенденції, своєю чергою мають такі складові: постійні особистісні диспозиції – мотиви; ситуативні безпосередні детермінанти поведінки – очікування або ймовірність і суб'єктивна спонукальна цінність майбутнього успіху або невдачі. Частково цим двом мотиваційним тенденціям відповідають два види переживання успіху, досліджені Николсом. Успіх, на його думку, може полягати або в тому, щоб краще зрозуміти предмет чи впоратись із справою заради неї самої, або ж у тому, щоб показати кращий результат у порівнянні з іншими. Одні люди схильються переважно до першого розуміння успіху, інші – до другого. Таким чином, мова йде про стійку характеристику особистості, яку вчений позначив як орієнтацію на завдання на противагу еґо-орієнтації.

Розробляючи проблему діяльності досягнення, Х.Хекхаузен визначив п'ять умов, одночасна присутність яких свідчить про те, що дана діяльність є діяльністю досягнення. Діяльність повинна: 1) залишати після себе відчутний результат; 2) результат повинен оцінюватися (якісно або кількісно); 3) для оцінки результатів повинні використатися порівняльна шкала (підстава оцінки) і в рамках її обов'язків нормативний рівень; 4) мета діяльності має бути тільки в принципі досяжною й не може бути здійснена без певних витрат часу й зусиль із боку людини; 5) діяльність повинна бути бажаною, тобто її результати потрібні для задоволення якої-небудь потреби людини [7].

До виділеного нами третього напрямку досліджень проблеми спрямованості особистості на досягнення успіху в діяльності, які враховують одночасно особистісні та соціальні детермінанти успішної діяльності, ми віднесли праці вітчизняних вчених, виконані в рамках діяльнісного підходу. На відміну від розглянутих вище моделей, в яких особистість розглядається відірваною від контексту життєдіяльності, згідно з діяльнісним підходом особистість здійснює цілеспрямовану діяльність у системі певних соціальних відносин і у взаємодії з іншими людьми. Діяльнісний підхід, розроблений С.Рубінштейном, О.Леонтьєвим та ін., спирається на ідею про те, що люди і їхня психіка розвиваються, насамперед, на основі практичної діяльності. Завжди перетворююча за своїм характером діяльність змінює те, на що вона спрямована, наголошують вчені, і ця зміна здійснюється на основі внутрішніх, специфічних закономірностей змінюваного. Діяльність перетворить свій об'єкт "у міру" його закономірностей. З таких позицій С. Рубінштейн розкриває співвідношення зовнішнього впливу й внутрішніх умов психічного розвитку людини [5]. У творчості твориться й сам творець, підкреслює Рубінштейн, і є тільки один шлях, якщо є шлях, для створення великої особистості: велика робота над великим творінням. Особистість тим значніше, чим більше її сфера дії, той світ, у якому вона живе [4, с. 106]. Лише при такому широкому й багатобічному підході до діяльності можна розкрити її формуючу, творчу роль у розвитку людини, досягненні нею високих соціально-професійних стандартів.

В різні історичні періоди теорії видатних вчених щодо досягнення людиною високих результатів у діяльності знаходили своє практичне втілення у різних педагогічних системах. Ідею створення ситуації успіху, як стимулу для активізації навчальної діяльності учнів знаходимо у представників різних дидактичних концепцій (Я.Коменський, Ж.Руссо, Й.Песталоцці, Ф.Дістервег, К.Ушинський). Так, зокрема, Ян Амос Коменський у своєму провідному творі "*Велика дидактика*" пропонував педагогам конкретні методичні прийоми, спрямовані на створення ситуацій радості й успіху в роботі з "повільними і млявими" дітьми. Видатний педагог і філософ-гуманіст Ж.-Ж. Руссо одним з важливих заохочувальних стимулів вважав схвалення успіхів дитини в навчанні (і в розвитку фізичних сил) в кінці року та порівняння цих успіхів з досягненнями попереднього року. Таким

чином, на його думку, можна заохочувати дитину, не порушуючи в неї ні до кого заздрості [2].

Звернемо увагу на те що до кінця двадцятого сторіччя ідея успіху особистості в діяльності у педагогіці обмежувалась розробкою окремих методичних прийомів, які підпорядковувались дидактичним завданням. І тільки в останні роки формування спрямованості особистості на досягнення нею найкращих особистісних і суспільно значущих результатів, на самоактуалізацію і самовдосконалення впродовж всього життя виділилося в окрему виховну задачу, яка теоретично розробляється у працях І.Беха Ш.Амонашвілі та ін, і яка ще дуже повільно входить у виховну практику.

Таким чином, як засвідчив проведений нами теоретичний аналіз, проблема спрямованості особистості на досягнення успіху в діяльності розглядається в трьох основних напрямках. Представники першого напрямку досліджують генетично задані, потенційні і нерозкриті джерела активності. Вони стверджують, що саме ці джерела активності (природжене прагнення до самоактуалізації, статеве напруження) детермінують досягнення цілі. Представники другого напрямку зосереджуються на способах досягнення заданих у суспільстві стандартів успішної людини, вони применшують значущість суб'єктивних факторів і тому розроблені ними технології спрямовуються на формування якостей або моделей поведінки успішної людини. Третій, із визначених нами напрямів вивчення проблеми спрямованості особистості на досягнення успіху в діяльності в психології, поєднує перші два підходи. Представники цього напрямку в своїх дослідженнях враховують особистісні і соціальні детермінанти успішної діяльності.

Література:

1. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Педагогическое наследие: Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци / [Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци]. – М. : Педагогика, 1989. – 416 с.
3. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Ритцер Дж. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.
4. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности / Сергей Леонидович Рубинштейн // Вопр. психологи, 1986. – № 4. – С.101-109.

5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб : Издательство “Питер”, 2000 – 646 с.
6. Согомонов А.Ю. Достижительская культура: теоретическое введение / А. Ю. Согомонов // Социологические чтения: Вып. 2. – М.: Изд-во ИС РАН, 1997.
7. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность (2-е изд.) / Х. Хекхаузен. – СПб. : Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с:
8. Холл К. Теории личности. / К. С. Холл, Г. Линдсей. – М. :”КСП+”, 1997. – 720 с.

В статье проанализированы научные взгляды на проблему направленности личности на достижение успеха в деятельности. Рассмотрены философский, социологический, психологический и педагогический аспекты данной проблемы.

Ключевые слова: *направленность личности на достижение успеха в деятельности, мотивация достижения, деятельность достижения.*

In the article the scientific approaches to the problem of personal aspiration towards professional success are analyzed. The following aspects are reviewed and considered: philosophical, sociological, psychological, and pedagogical.

Key words: *personal aspiration towards professional success, motivation for the success achievement, achieving success.*